

ВАСИЛИС

1984 420 100 5-004 1

VAROUFAKIS, YANIS

Globalni minotaur

SVEČANOST NA STADIONU U GLAVNOM
GRADU DNR KOREJE PJONGJANGU

NAROD KOREJE ODUŠEVLJENO JE DOČE-
KAO TITA, AUGUSTA 1977.

VAROUFAKIS, YANIS

Globalni minotaur

Ahilova peta Globalnog plana

Globalni plan se raspao zbog presudne oblikovne mane u svojoj originalnoj arhitekturi. John Maynard Keynes je tu manu uočio na konferenciji u Bretton Woodsu 1944, ali su ga Amerikanci nadglasali. U čemu se mana očitovala? U manjku bilo kakvog automatiziranog globalnog mehanizma recikliranja viška (GMRV) koji bi sistemske trgovinske neravnoteže držao pod nadzorom.

Američka je strana stavila veto na Keynesov predloženi mehanizam, međunarodnu valutnu uniju, misleći da SAD može i mora upravljati globalnim tokom trgovine i kapitala samostalno, bez obavezivanja na nekakav formalni, automatizirani GMRV. Novi hegemon, zaslijepljen novostečenim statusom supermoći, propustio je prepoznati mudrost odisejevske strategije samovoljnog vezivanja za nekakav homerski jarbol.

Manje kriptično, u Washingtonu su mislili da će globalne trgovinske neravnoteže ići u prilog SAD-u unedogled, upisujući u kamen njihov status države s viškom na platnoj bilanci u odnosu na ostatak svijeta. Moć darovana SAD-u ekstrakcijom viškova iz cijelog svijeta iskoristit će se benevolentno i efikasno u cilju upravljanja svjetskom ekonomijom manicom prosvijećene hegemonije. Zapravo, SAD je upravo to i radio: milostivo je reciklirao američke viškove u formi injekcija kapitala u Japan, Njemačku i ostale zaslužne regije.

Ali ovaj, kreatori američke politike propustili su predvidjeti drastičnu inverziju globalnih trgovinskih neravnoteža koja će postaviti SAD u dotad nepoznatu poziciju države s deficitom na platnoj bilanci. Tijekom perioda tvrdokornosti kasnih '40-ih, arhitekti Globalnog plana očito su propustili uzeti za ozbiljno mogućnost da bi manjak samoograničenja mogao odvesti SAD do praksi koje će potkopati njihov briljantni dizajn.

Razrješenje Globalnog plana

Put Globalnog plana nije bio posut ružama. Serija nesretnih okolnosti obilježila je njegovu evoluciju, a prvi udarac zadao mu je trijumf predsjednika Maoa. Ipak, kreativna reakcija na nedaće bila je vrlo impresivna; nepriželjkivani efekti razvoja događaja elegantno su se pretvarali u neplanirane, ali poželjne ishode. Već smo

vidjeli kako je Korejski rat iskorišten za formiranje dalekoistočnog boka Globalnog plana. Dakle, kad se SAD uvukao u Vijetnamski rat, sličan val “kreativne destrukcije” bio je u igri.

Iako bi bilo preublaženo tvrditi da se Vijetnamski rat nije odvijao prema originalnom planu, njegova svijetla strana vidljiva je svakome tko je ikad posjetio Jugoiistočnu Aziju. Koreja, Tajland, Malezija i Singapur rasli su brzo i na način koji je zbunio pesimizam onih koji su predviđali da će se nerazvijene zemlje teško uključiti na put akumulacije kapitala koji će ih izvesti iz bijede i siromaštva. U tom su procesu osigurale Japanu trgovinske i investicijske mogućnosti, rasterećujući pritom SAD koji je do ‘60-ih samostalno nosio teret generiranja dovoljne potražnje za *outputom* japanskih tvornica u Europi i samom SAD-u.

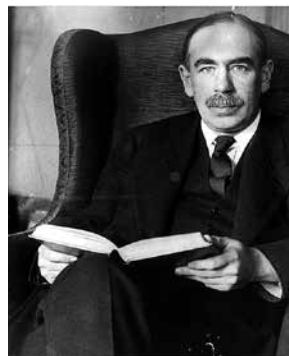
Problem s neplaniranim ishodima je nemogućnost potpunog oslanjanja na njihove nepredvidljive prednosti. Tvrdo glavo odbijanje Ho Ši Mina da izgubi rat i gotovo manijakalno obavezivanje Lyndona Johnsona da će napraviti bilo što da ga dobije bili su krucijalni ne samo za stvaranje nove kapitalističke regije na Dalekom istoku već i za iskliznuće Globalnog plana iz tračnica. Eskalacija financijskih troškova tog rata bila je ključan faktor za smrt Plana.

Ostavljajući po strani strašnu ljudsku patnju⁰¹, rat je američku vladu koštao 113 milijardi dolara, a američku ekonomiju još dodatnih 220 milijardi. Realni američki korporativni profiti pali su za 17 posto, dok je u periodu između 1965. i 1970. ratom izazvan rast prosječnih cijena prouzrokovao pad realnih dohodaka američke radničke klase za dva posto.⁰² Rat nije uzeo danak samo etički i politički, obilježavajući cijelu generaciju američke omladine strahom i prijezirom u Vijetnamu, već i osjetnim gubitkom dohotka za radničku klasu koji je potpirio društvene tenzije. Nedvojbeno, socijalni programi predsjednika Johnsona pod nazivom “Great Society” išli su upravo u smjeru smirivanja tinjajućih tenzija.

Kako su se kombinirani troškovi Vijetnamskog rata i “Great Societyja” počeli množiti, vlada je bila prisiljena generirati ogroman javni dug. Do kraja 1960-ih mnoge su se vlade počele brinuti da se njihove pozicije (zaglavljene s dolarom unutar sistema Bretton Woods) tim razvojem događaja potkopavaju. Početkom 1971. obveze SAD-a su premašivale 70 milijardi dolara, dok je u zlatnim rezervama imao samo 12 milijuna dolara da ih pokrije.

01 Nekih 2,3 milijuna mrtvih, 3,5 milijuna ozbiljno ranjenih i 14,5 milijuna izbjeglica.

02 To je procjena Roberta Eisnera, ekonomista New Deal-a i profesora na Sveučilištu Northwestern te predsjednika Američke ekonomske asocijacije u jednom mandatu.

John Maynard Keynes

Povećana količina dolara preplavila je svjetska tržišta, uzrokujući inflatorne pritiske u zemljama poput Francuske i Engleske. Europske vlade su bile prisiljene povećati količinu svojih valuta da održe tečaj prema dolaru konstantnim, kako je bilo utvrđeno sistemom Bretton Woods. Na tome se temeljila europska optužba protiv SAD-a da nastavljanjem rata u Vijetnamu izvozi inflaciju u ostatak svijeta.

Osim samih inflacijskih briga, Europljani i Japanci bili su zabrinuti da će rast dolara u optjecaju u odnosu na konstantne američke zlatne rezerve uzrokovati bijeg u dolar koji bi mogao prisiliti SAD da ukine postojeću obvezu o vrijednosti unce zlata od 35 dolara, a u tom bi slučaju njihovi pohranjeni dolari izgubili na vrijednosti i time ugrozili vrijednost nacionalne “štednje”.

Mana Globalnog plana bila je blisko vezana uz ono što je Valery Giscard d’Estaing, de Gaulleov ministar financija, nazvao “pretjeranom privilegiranošću” dolara: jedinstvenim privilegijem SAD-a da tiska novac po volji, bez ikakvih globalnih institucionalnih ograničenja. De Gaulle i drugi europski saveznici (plus razne vlade država koje proizvode naftu i čiji je izvoz nafte bio denominiran u dolarima) optužili su SAD da se imperijalno širi na posuđenom novcu, potkopavajući time ekonomske izgledе njihovih zemalja. Zaboravili su dodati da se cijeli smisao Globalnog plana vrtio oko američkog generiranja viška na platnoj bilanci. Kad je SAD postao zemlja s deficitom, Globalni plan nije mogao izbjeći opasni kovitlac.

29. studenog 1967. britanska je vlada devalvirala funtu za 14 posto, puno iznad propisanog limita Bretton Woodsa od jedan posto, i pritom uzrokovala krizu koja je natjerala SAD da iskoristi 20 posto svojih zlatnih rezervi kako bi sačuvao paritet dolara i zlata od 35 dolara po unci. Predstavnici centralnih banaka država koje će poslije oformiti G7 sastali su se 16. ožujka 1968. da iznađu kompromisno rješenje. Došli su do neobičnog dogovora koji s jedne strane zadržava postojeći paritet dolara i zlata, a s druge ostavlja prostora špekulantima da trguju zlatom po tržišnim cijenama.

Predsjednik Richard Nixon postavio je 1970. Paula Volckera za zamjenika tajnika u Ministarstvu financija, u sektoru za međunarodne monetarne poslove. Volcker je redovito izvještavao Vijeće za nacionalnu sigurnost na čelu s Henryjem Kissingerom, koji će 1973. postati nautjecajniji državni tajnik u povijesti. U svibnju 1971.

Volckerova radna skupina izložila je u Ministarstvu financija Kissingeru plan za nepredviđene situacije koji se poigravao idejom “suspenzije konvertibilnosti u zlato”. Sada je već bilo jasno da se na obje strane Atlantika kreatori politika natječu za pozicije, predviđajući presudne promjene u Globalnom planu.

U kolovozu 1971. francuska je vlada odlučila javno obznaniti iziritiranost američkom politikom: predsjednik George Pompidou naredio je razaraču da otplovi u New Jersey i otkupi dolare za zlato spremjeno u Fort Knoxu, na što je po Bretton Woodsu imao pravo! Nekoliko dana poslije, britanska vlada premijera Edwarda Heatha uputila je sličan zahtjev (doduše, bez uporabe Kraljevske mornarice), tražeći ekvivalent u zlatu za 3 milijarde dolara koje je držala njihova centralna banka. Jadni, nesretni Pompidou i Heath: požurili su tamo gdje se ni anđeli ne usude zaći.

Predsjednik Nixon je potpuno pobjesnio. Četiri dana poslije, 15. kolovoza 1971, objavio je efektivni kraj Bretton Woodsa: dolar više neće biti konvertibilan u zlato. Tako se Globalni plan razriješio.

Interregnum: naftna kriza ‘70-ih, stagflacija i rast kamatnih stopa

Nedugo zatim, Nixon je poslao svog tajnika ministra financija (nimalo glupog Teksašanina Johna Connallyja) u Europu s oštrom porukom. S obzirom na ono što je rekao novinarima, Connallyjeva poruka bila je blaga i ljubazna:

“Rekli smo im da smo mi ovdje došli kao nacija koja je dala toliko svojih resursa – i materijalnih i ostalih – svijetu da smo sada u situaciji deficita. U zadnjih dvadeset godina iscrpili smo svoje rezerve i resurse i, iskreno, tako više ne možemo te smo došli upitati naše prijatelje za pomoć kao što su i oni u prošlosti puno puta dolazili pitati nas. To je u biti ono što smo im rekli.”

Njegova *prava* poruka još odzvanja u europskim ušima: *Valuta je naša, ali problem je vaš!* Connally je zapravo mislio ovo: kako je dolar *rezervna valuta* (tj. jedino pravo globalno sredstvo razmjene), kraj Bretton Woodsa nije američki problem. Globalni plan je, naravno, bio dizajniran i

implementiran u interesu SAD-a. Ali kad bi pritisci uzrokovani Vijetnamom i internim američkim tenzijama koje su iziskivale rast domaće javne potrošnje postali takvi da je sistem dosegnoo točku pucanja, najveći gubitnik ne bi bio SAD, već Europa i Japan – dvije ekonomske zone koje su imale najviše koristi od Globalnog plana.

To nije bila poruka koju su Europljani i Japanci željeli čuti. Nemajući alternativu dolaru, znali su da će njihove ekonomije krenuti prema dolje čim se krene s devalvacijom dolara. Ne samo da će njihova imovina u dolarima izgubiti vrijednost, već će im i izvoz presušiti. Jedina alternativa je devalvacija njihovih valuta, ali to bi značilo enorman rast energetskih troškova s obzirom da je nafta denominirana u dolarima. Ukratko, Japanci i Europljani su se našli između čekića i nakovnja.

Pri kraju 1971, u prosincu, predsjednici Nixon i Pompidou našli su se na Azorima. Pompidou je skromno i skrušeno upitao Nixona može li se rekonstituirati Bretton Woods na osnovi svježeg fiksiranog tečaja koji će reflektirati nove “realnosti”. Nixon nije ni trepnuo. Globalni plan je bio mrtav i zakopan, a nova neposlušna zvijer, *globalni minotaur*, došla mu je zamijeniti mjesto.

Jednom kad je kolabirao fiksni tečaj sistema Bretton Woods, cijene i kamatne stope su se otrgle kontroli. Prvo je bilo zlato: skočilo je s 35 na 38 dolara za uncu, pa na 42 dolara i zatim je otišlo u nebo. U svibnju 1973. trgovalo se sa zlatom za 90 dolara, a prije kraja desetljeća, 1979, ono je doseglo nevjerovatnu cijenu od 455 dolara za uncu – cijena se povećala dvanaest puta u nepuno desetljeće.

U međuvremenu, dvije godine nakon odvažnog Nixonova poteza u kolovozu 1971, dolar je izgubio 30 posto vrijednosti u odnosu na njemačku marku i 20 posto u odnosu na jen i franak. Proizvođači nafte uskoro su uvidjeli da – denominirano u žutom zlatu – njihovo crno zlato vrijedi samo djelić onoga što je prije vrijedilo. Članovi OPEC-a, koji su regulirali cijenu nafte dogovorenim rezovima u njenoj ukupnoj proizvodnji, uskoro su počeli dizati buku i prizivati koordinirane akcije (tj. redukciju u proizvodnji) nastojeći crnoj tekućini povećati vrijednost u zlatu.

Za vrijeme Nixonove objave, cijena nafte bila je niža od 3 dolara po barelu. Godine 1973, zajedno s intenziviranjem rata između Izraela i arapskih susjeda, cijena je skočila na između 8 i 9 dolara, i od tada do 1979. balansi-

Henry Kissinger

rala između 12 i 15 dolara. 1979. došlo je do novih uzburkavanja koja su podigla cijenu iznad 30 dolara i držala je tako do kasnih osamdesetih. I nije samo cijena nafte skočila do nepredviđenih visina. Cijena svih primarnih roba simultano je narasla: boksit (165 posto), olovo (170 posto), kositar (220 posto) i srebro (1065 posto) samo su neki od primjera. Ukratko, smrt Globalnog plana signalizirala je rast troškova proizvodnje u cijelom svijetu. Vinula se inflacija, kao i nezaposlenost – rijetka kombinacija stagnacije i inflacije koja je postala poznata kao *stagflacija*.

Uvriježeno mišljenje kaže da je stagflaciju uzrokovalo OPEC-ovo podizanje cijene nafte u dolarima protiv volje SAD-a. To je objašnjenje koje ide protiv logike i dokaza. Ako se Nixonova administracija zaista protivila rastu cijena, kako objašnjavamo činjenicu da su njeni najbliži saveznici, iranski šah, predsjednik Indonezije Suharto i venezuelanska vlada, ne samo podržali rast cijena već i provodili glasnu kampanju u tom smjeru? Kako objasniti američko napuštanje pregovora u Teheranu između naftnih kompanija (tzv. Sedam sestara) i OPEC-a netom prije postizanja dogovora o snižavanju cijena?

Citirajući utjecajnog američkog promatrača tih krucijalnih rasprava:

“Raskid na razgovorima u Teheranu objavio je specijalni američki izaslanik, tada zamjenik državnog tajnika, u pratnji Jamesa Akinsa, ključnog čovjeka za naftu u Ministarstvu vanjskih poslova... Prava lekcija raskida pregovora s OPEC-om vezana je uz to što više cijene nafte nisu previše zabrinjavale američke predstavnike... Nakon toga ključna tema razgovora više nije bilo usklađivanje cijena već osiguravanje sigurne opskrbe.”⁰³

Ovo iziskuje pitanje zašto se Sjedinjene Države nisu barem donekle suprotstavile velikom rastu cijena nafte. Razlog je jednostavan: kao što Nixonova administracija nije žalila za krajem Bretton Woodsa, tako je nije zanimalo ni da spriječi zemlje OPEC-a u podizanju cijena. Takva odluka nije bila u suprotnosti s američkim planom snažnijeg globalnog rasta cijena energenata i primarnih roba. I doista, Saudijski su uvijek tvrdili da ih je Kissinger, želeći radije usmjeriti tok petrodolara prema Americi nego spriječiti rast cijena energenata, cijelo vri-

- 03 V. H. Oppenheim (1976-77) 'Why oil prices go up: The past: We pushed them', *Foreign Policy*, 25: 32-33
- 04 Vidi intervju sa šeiikom Zakijem Yamanijem u Kraljevskom institutu za međunarodne poslove, objavljen u *Observeru* 14. siječnja 2001. Šeik Zaki Yamani bio je dugogodišnji saudijski naftni ministar.

Richard Nixon

jeme ohrabrivao da podignu cijenu nafte između dva i četiri puta.⁰⁴ Dok je prodaja nafte bila denominirana u dolarima, američka administracija nije imala problema s rastom cijena nafte.

Prisjećajući se da je glavni cilj pronaći načine financiranja dvostrukog deficita bez rezanja javne potrošnje, povećanja poreza ili ublažavanja američke svjetske dominacije, kreatori američke politike su shvatili da ispred sebe imaju jednostavan zadatak: namamiti ostatak svijeta da financira američke deficite. Ali, to je značilo redistribuciju globalnih viškova u korist SAD-a, a nauštrb dviju ekonomskih regija formiranih oko Njemačke i Japana. Postojala su dva preduvjeta koja su se morala ispuniti za aktivaciju planiranog preusmjeravanja globalnih tokova kapitala prema Wall Streetu u svrhu financiranja rastućeg američkog dvostrukog deficita: a) poboljšana konkurentnost američkih tvrtki u odnosu na japanske i njemačke konkurente i b) kamatne stope koje će privlačiti velike priljeve kapitala u SAD.

Prvi preduvjet se mogao postići na dva načina: ili rastom produktivnosti u SAD-u ili rastom relativnih jediničnih troškova konkurenata. Da bude sigurna, američka administracija se odlučila za oba. Troškovi rada entuzijastično su sniženi, a u isto je vrijeme “ohrabren” rast cijena nafte. Pad američkih troškova rada nije samo pridonio rastu produktivnosti već je funkcionirao i kao magnet za strani kapital u potrazi za profitabilnim pothvatima. U međuvremenu, rast cijena nafte negativno je zahvatio svaki dio kapitalističkog svijeta. Međutim, Zapadna Europa i Japan – u velikoj mjeri bez vlastite nafte – bili su izloženi mnogo više od SAD-a.

U međuvremenu je rast cijene nafte doveo do množenja renti na bankovnim računima od Saudijske Arabije do Indonezije, kao i do visokih prihoda za američke naftne kompanije. Svi ti petrodolari uskoro su našli put do gostoljubivih njedara Wall Streeta. Od posebne pomoći bila je i kamatna politika FED-a.

Vratimo se drugom preduvjetu. Nominalna kamatna stopa skočila je sa 6 posto, gdje je bila u posljednjoj godini Globalnog plana 1971, na 6,44 posto 1973. i 7,83 posto u idućoj godini. Carterova je administracija 1979. započela s entuzijastičnim napadom na inflaciju. Postavili su Paula Volckera na čelo FED-a sa zadatkom da se odlučno obračuna s inflacijom. Njegov prvi potez bio je podizanje prosječnih kamatnih stopa do 11 posto.

U lipnju 1981. Volcker je podigao kamatne stope do sublimnih 20 posto i onda još jednom na 21,5 posto. Iako je njegova brutalna monetarna politika ukrotila inflaciju spustivši je s 13,5 na 3,2 posto u dvije godine, njeni štetni efekti na zaposlenost i akumulaciju kapitala bili su iznimni kako na unutarnjem tako i na međunarodnom planu. Svejedno, dva preduvjeta bila su zadovoljena i prije negoli se Ronald Reagan propisno smjestio u Bijelu kuću.

Nova faza je započela. SAD može nekažnjeno povećavati trgovinski deficit, dok nova Reaganova administracija može financirati iznimno povećani vojni proračun i drastično smanjivati poreze za najbogatije Amerikance. Ideologija ekonomike ponude (*supply-side economics*) iz '80-ih, legendarni "trickle-down" efekt, odvažno smanjivanje poreza, dominacija pohlepe kao oblika vrline itd. – sve su to bile manifestacije američke "pretjerane privilegiranosti" i prilika da poveća svoj dvostruki deficit gotovo bez granice, uz pristojan prtok kapitala iz ostatka svijeta. Američka hegemonija je krenula u novom smjeru. Svanula je vladavina globalnog minotaura.

Globalni minotaur

Sjedinjene Države nisu ga željele niti su bile spremne pomiriti se s kolapsom Globalnog plana. Svejedno, čim je SAD izgubio poziciju zemlje s viškom na platnoj bilanci, kreatori američke politike odmah su uvidjeli očito: ahilova peta Globalnog plana je probijena i njegova propast samo je pitanje vremena. Krenuli su djelovati vrlo brzo, ne želeći riskirati ugrožavanje globalne hegemonije uzaludnim popravljanjem pokvarenog motora.

Vjerojatno najbolji narativ nasilnog napuštanja Globalnog plana dolazi od samog involviranog aktera. Paul Volcker, čovjek koji je među prvima preporučio odustajanje od Bretton Woodsa, obratio se 1978. studentima i profesorima na Sveučilištu Warwick. Nedugo nakon tog govora predsjednik Carter ga je postavio za guvernera FED-a. Pitanje je koliko je publika razumjela značaj njegovih riječi:

"Izazovno je promatrati tržište kao nepristranog arbitra... Ali, vagajući između preduvjeta stabilnosti međunarodnog sistema i željenog zadržavanja slobode djelovanja za nacionalne politike, mnoge države, uključujući i SAD, odlučile su se za ovo drugo."

Jimmy Carter

A ako ovo nije bilo dovoljno jasno i glasno, Volcker je dodao: "Kontrolirana dezintegracija svjetske ekonomije je legitiman cilj u '80-ima" (kurziv je moj).

To je bio najbolji epitaf Globalnom planu i najjasnija ekspozicija nadolazeće druge poslijeratne faze. Volckerov govor bio je otvorena proklamacija budućnosti kakvom su je američke vlasti zamislile: u nemogućnosti da više održava dobro uravnotežene međunarodne financijske i trgovinske tokove, Amerika je planirala svijet ubrzavajućih asimetričnih financijskih i trgovinskih tokova. Cilj? Priuštiti si "pretjerani privilegij" bezgraničnog gomilanja deficita i tako dalje osnaživati američku hegemoniju – ne usprkos deficitu već zbog nje. I kako napraviti taj podvig? Volckerov uobičajeno iskren odgovor: baciti svjetsku ekonomiju u kaotični, ali čudno kontrolirani fluks – u labirint globalnog minotaura.

U desetljećima koja su slijedila, dani kad je SAD financirao Njemačku i Japan (bilo direktno, bilo financiranjem rata ili izvršavanjem političke moći) postali su davno sjećanje. Amerika je počela uvoziti kao da ne postoji sutra, a njena vlada se razmetala bez straha od rastućih deficita. Sve dok su strani investitori slali milijarde dolara na Wall Street, vrlo svojevrijedno i iz razloga potpuno prihvatljivih prema njihovoj računici, američki deficiti bili su financirani, a svijet se u nepredviđenim smjerovima okretao oko svoje osi.

Jezeve isplate Atenjana u čast kretanskog Minotaura osiguravala je vojna moć kralja Minosa. Nasuprot tome, kapital koji je preplavljivao SAD dolazio je samovoljno. Zašto? Kako su kreatori američke politike uspjeli uvjeriti kapitaliste iz cijelog svijeta da financiraju njihov dvostruki deficit? Koja je bila njihova korist? Četiri faktora su u igri. Držeći se mitološkog narativa, nazovimo ih minotaurskim karizmama.

Četiri minotaurske karizme

Status rezervne valute

Dokle god je Globalni plan trajao, valuta u rukama nije bila važna jer su tečajevi prema dolaru bili manje-više fiksirani i paritet između dolara i zlata iznosio je 35 dolara za uncu svjetlucavog metala. Svejedno, naftni magnati, njemački industrijalisti, francuski vinari i japan-

ski bankari preferirali su skladištiti svoju lovu u dolarima iz jednostavnog razloga kapitalnih kontrola – to jest, restrikcija u konvertiranju količine love u dolar odjednom.

Jednom kad više nije bilo Bretton Woodsa, psihološki šok izazvan saznanjem o skorašnjem slobodnom plivanju valuta uzrokovao je stampedo prema dolaru. Do današnjeg dana, čim se kriza nazire, kapital bježi u zelembaće. To je razlog zašto se nakon sloma 2008. dogodio masovan prtok kapitala u dolar, iako je kriza započela na Wall Streetu.

Nadalje, SAD je jedina zemlja u kojoj potražnja za valutom ne reflektira isključivo rast potražnje za dobrima i uslugama koje proizvodi. Kad god nigerijska vozačica ulije gorivo u svoj auto ili kad kineska tvornica kupi australski ugljen, potražnja za američkim dolarom raste. Zašto? Zato što je, iako američke kompanije nisu uključene, trgovina primarnim robama denominirana u dolarima i zato svaka transakcija koja uključuje naftu ili ugljen rezultira dodatnom potražnjom za američkim dolarom.

U novinskom članku iz 2005. Paul Volcker je otvoreno rekao: “Zapreke u eksternom financiranju nešto su oko čega se moraju brinuti obične države, ali ne i neupitni lider slobodnog svijeta čiju valutu svi žele”.⁰⁵ Dolarov “pretjerani privilegij” dopušta SAD-u gomilanje dugova koji bi bilo koju drugu državu u tren ugušili. To je razlog zašto kriza koja započne u SAD-u može funkcionirati kao magnet za migrirajući strani kapital.

Rast troškova energenata

Budući da je već prethodno bilo artikulirano, za objašnjenje američkog pomirenja s OPEC-ovim rastom cijena nafte ovdje će biti dostatan kratki sažetak: u ranim 1970-ima SAD je uvezio 32,5 posto svoje nafte, Europa je uvezila skoro sve, dok je Japan uvezio do posljednje kapi. Rast cijena energenata uništio je relativnu konkurentnost Njemačke i Japana u odnosu na SAD. Povrh toga, trgovina naftom bila je usko vezana uz američke multinacionalke, kojima su više cijene nafte značile veću prihodovnu bazu, više profite i jačanje kapaciteta za međunarodno širenje. A što se tiče neameričkih proizvođača, status dolara kao rezervne valute u kombinaciji s ogromnim Volckerovim kamatnim stopama privukao je

⁰⁵ Paul Volcker, ‘An Economy on Thin Ice’, *Washington Post*, 10. travnja 2005.

Bretton Woods

njihove petrodolare u New York, gdje su se pretvarali u dionice ili američke državne obveznice.

Zanimljivo, nije dugo trebalo da Njemačka i Japan na cjenovni šok reagiraju inovacijama koje su transformirale njihovu industrijsku proizvodnju i da tako povrate neke relativne dobiti koje si je SAD priskrbio skupljim energentima. Naprimjer, i Japan i Njemačka su preusmjerili investicijske planove s energetski intenzivnih aktivnosti prema visokotehnološkim nastojanjima poput elektronike. Čak i u sektorima koji su se – poput autoindustrije – oduvijek oslanjali na naftu i njene derivate, proizveli su novu generaciju malih efikasnih automobila koji su se bespoštedno natjecali s američkim vozilima.

Bilo kako bilo, unatoč konfliktnim učincima, briljantnost globalnog minotaura zaslužuje divljenje. Pogodite što su Nijemci i Japanci radili s profitima od svojih energetski osviještenih, inovativnih proizvoda: investirali su ih na ili kroz Wall Street!

Pojeftinjani, produktivni rad

Možda se američki san oduvijek bazirao na zajedničkoj fikciji, ali realnost rasta životnog standarda u periodu duljem od jednog stoljeća ne može se osporiti. Stvari su se promijenile u 1970-ima. Strah inspiriran kolapsom Bretton Woodsa, rast cijene nafte i nanesen poraz u Vijetnamskom ratu polarizirali su društvo i stvorili igralište na kojem jaki mogu raditi što im se prohtije, a slabi moraju sve terete podnositi stoički.

Rastom cijena energenata formirali su se dugački redovi ispred benzinskih crpki i tvornica, zaustavljajući proizvodnju zbog manjka sirovih materijala ili struje. Pritom su izrasle nove okolnosti koje su opozvale sve prethodne dogovore. Sindikati su, razjareni općim rastom cijena, počeli zahtijevati veće nadnice. Poslodavci su počeli zamišljati tržište rada bez sindikata. Drugim riječima, situacija je bila zrela za konfrontaciju. U konfliktnom okruženju korporativna Amerika je otkrila priliku zaustavljanja realne nadnice i stremljenje k simultanom rastu produktivnosti. Graf 4.1. ilustrira njihov nevjerojatni uspjeh.

VAROUFAKIS, YANIS
Globalni minotaur

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2013.

Stagnirajuće nadnice, rastuća produktivnost (1973. je bazna godina indeksacije)

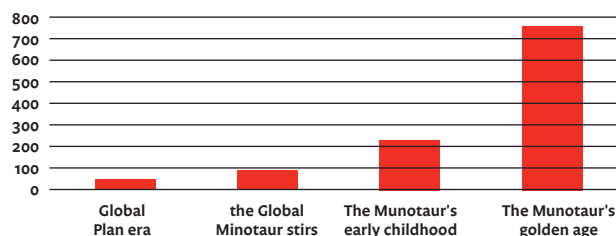
Iz grafa je jasno da se od 1973. nadalje u SAD-u dogodilo nešto spektakularno. U zemlji koja se ponosila činjenicom da su najkasnije od 1850-ih realne nadnice sigurno rasle, pružajući tako svakoj generaciji radnika nadu da će njihovoj djeci biti bolje nego njima, realne nadnice su stagnirale. Do današnjeg dana nisu se vratile na realnu kupovnu moć iz 1973.

U međuvremenu, produktivnost rada je rasla. Korštenje novih tehnologija, intenzifikacija radnog procesa (često potaknuta sve većim strahom od nezaposlenosti) i rast direktnih investicija iz inozemstva (npr. njemačkih i japanskih firmi koje su tražile rast profitabilnosti u prebacivanju pogona u SAD) potaknuli su rast impresivne krivulje produktivnosti rada. Nimalo iznenađujuće, američki troškovi rada po jedinici *outputa* jedva su rasli između 1985. i 1990, dok su konkurentima ti troškovi rasli u dvoznamenkastim postocima. Nakon 1990, američki troškovi rada samo su zadržali svoju prednost.

	1985-1990	1990-1998
SAD	1.6	0.2
Japan	10.8	1.3
Zapadna Njem.	15.9	0.3
Velika Britanija	11.4	1.8

Prosječna godišnja stopa promjene jediničnih troškova rada (u dolarima)

Što se dogodi kad realne nadnice padnu, troškovi rada po jedinici *outputa* stagniraju, a produktivnost raste? Profiti idu u nebo! Točno se to dogodilo nakon 1973 – američki korporativni domaći profiti rasli su i rasli. Rast američke profitabilnosti treći je razlog zašto je strani (neamerički) kapital svojom voljom pao u krilo globalnog minotaura, migrirajući velikom brzinom i u neviđenim količinama iz Frankfurta, Rijada, Tokija, Pariza i Milana u New York.

Indeks prosječnih realnih američkih profitnih stopa (s 1973. kao baznom godinom)

Geopolitička moć

Moć koncentrira umove slabih. A nuklearna moć koncentrira ih još više. Činjenica da je SAD predvodio Zapad ne samo u ekonomskom već i u geostrateškom smislu ne može se zanemariti pri izučavanju mehanizma kojim je kapital migrirao i hranio globalnog minotaura. Naravno, da strani kapital nije očekivao brži rast akumulacije nakon puta kroz New York prema tamošnjem Ministarstvu financija, nekim američkim kompanijama ili financijskim institucijama, ništa ga ne bi na taj put prisililo. Svejedno, geopolitička i vojna moć podupirali su rast tih očekivanih dobiti.

Nije teško pronaći primjere u kojima je SAD koristio geopolitičku moć za potrebe globalnog minotaura. Godine 1974. Henry Kissinger je pustio u optjecaj *National Security Study Memorandum 200*. Pod plaštom protivljenja Zapada sovjetskom zadiranju, Memorandum je u ime Sjedinjenih Država i američkih korporacija otvoreno iznio potraživanje mineralnog bogatstva Trećeg svijeta. Mnogo godina kasnije, na kongresnom saslušanju po pitanju Afganistana, John Maresca, potpredsjednik naftnog diva Unocal, skicirao je obrazloženje buduće američke okupacije Afganistana. Njegov argument

se vrtio oko kineskog ekonomskog razvoja koji se, po njemu, morao podržavati i kontrolirati. Maresca je implicirao da Kina neće svojevrijedno, poput Europe i Japana, liberalizirati svoja tržišta kapitala i novca, i da će time ometati tok kapitala iz Kine prema SAD-u. Jednostavnijim rječnikom, Maresca je jadikovao nad tim da se profiti kineskih, japanskih, europskih i, naravno, američkih firmi koje posluju u Kini neće jednostavno transferirati prema globalnom minotauru. I što da se radi? Kako je Maresca objasnio, najbolji način nadilaženja kineske neposlušnosti jest monopoliziranje izvora energije u njezinoj blizini.

Dok je američka geopolitička moć bila krucijalna za održavanje minotaura, on je u maniri obostranog osnaživanja često vraćao usluge. I zaista, može se uvjerljivo dokazati da je minotaur igrao važnu ulogu u porazu najvećih američkih neprijatelja – Sovjetskog Saveza i njegovih satelita, kao i onih nesvrstanih režima u Trećem svijetu koji su postali prearogantni u 1960-ima. Ključ za ovaj trijumf nije bio toliko u utrci za naoružanjem koliko u skromnim američkim kamatnim stopama – istim onima čiji je nevjerojatan rast u Volckerovo vrijeme asistirao rođenju globalnog minotaura.

Nedvojbeno, lanac događaja koji je vodio do implozije komunizma u Poljskoj i Jugoslaviji započeo je u 1970-ima oštrim rastom kamatnih stopa, nedugo nakon što su ove zemlje prihvatile nemale zajmove zapadnih financijskih institucija. Ista stvar se dogodila i u zemljama Trećega svijeta gdje su pokreti za nacionalno oslobođenje preuzimali vlast, često usprkos snažnim protunastojanjima Zapada.

Od ranih 1960-ih do 1972, zapadne banke – zapriječene niskim kamatnim stopama Globalnog plana i tvrdim regulatornim režimima – pogledavale su po cijelom svijetu, nudeći obilne zajmove zemljama Trećeg svijeta, sovjetskim satelitima poput Poljske i Bugarske i onim komunističkim zemljama koje su bile odvojene ili poluodvojene od Moskve, poput Jugoslavije i Rumunjske. Zajmovi su korišteni za osiguravanje nužno potrebne nove infrastrukture, za obrazovanje, zdravstvene sisteme, nerazvijeni industrijski sektor itd. Na ovaj način, većina ekonomija Trećeg svijeta i neke istočnoeuropske postale su ekstremno ranjive na rast kamatnih stopa.

Dakle, kad su kao dio Volckerove strateške “deintegracije svjetske ekonomije” kamatne stope narasle, komunistički režimi u Varšavi, Bukureštu i Beogradu

06 Na primjer, u Rumunjskoj kućnog grijanja nije bilo godinama, čak ni za vrijeme najhladnijih zimskih mjeseci.

počeli su to itekako osjećati. Jednom kad su shvatili koliko je ozbiljna njihova zavisnost o “kapitalističkom neprijatelju”, počeli su davati sve od sebe da što prije otplate dugove, namećući pritom svojoj radničkoj klasi iznimno brutalne mjere štednje.⁰⁶ Rezultat je bio masovno nezadovoljstvo, veliki nemiri i prve naznake organizirane opozicije poput poljskog sindikata Solidarnost koji će uskoro postati prva iskra u nizu događaja koji će voditi do prvog kolapsa jednog komunističkog režima.

U međuvremenu je zbog sličnih razloga eruptirala i dužnička kriza Trećeg svijeta. MMF je bio sretan što vladama može posuditi novac za otplaćivanje dugova zapadnim bankama, ali uz prekomjernu cijenu: rastakanje većine njihova javnog sektora (uključujući škole i bolnice), rezanje novoosnovanih državnih institucija i potpuni transfer vrijedne javne imovine, poput vode i telekomunikacija, zapadnim kompanijama. Nije uopće pretjerivanje ako se kaže da je dužnička kriza Trećeg svijeta druga povijesna katastrofa koloniziranog svijeta nakon brutalnog iskustva kolonizacije i s njom povezanog trgovine robljem. Zapravo, to je bila katastrofa od koje se većina zemalja Trećeg svijeta nikad nije u potpunosti oporavila.

Ukratko, u sklopu rasta globalnog minotaura kao prepoznatljivog mehanizma, rast kamatne stope više je učinio za uništavanje neprijatelja američke vanjske politike nego bilo kakva vojna operacija koju je SAD mogao sprovesti.

Najčudniji globalni mehanizam recikliranja viška

John Maynard Keynes i Harry Dexter White na konferenciji u Breton Woodsu sukobili su se oko tipa GMRV-a koji bi bio najadekvatniji za održivi put poslijeratne svjetske ekonomije (vidi drugo poglavlje).

Keynes je htio formalni, institucionalizirani GMRV koji bi automatski reciklirao viškove, ograničujući tako i viškove i deficite odjednom. White je, s druge strane, inzistirao na pravu na neograničene američke viškove i na američkom slobodnom izboru načina i sredstava kojima će te viškove reciklirati. White je, naravno, pobijedio i osigurao Globalni plan koji će dopustiti SAD-u privilegiranu ulogu upravljanja i održavanja GMRV-a u skladu s vlastitim prosudbama i interesima.

Kad je SAD izgubio ulogu države s viškom na platnoj bilanci, sudbina Globalnog plana bila je zapečaćena. Kao što smo vidjeli, SAD je preokrenuo novi dvostruki deficit u svoju prednost. Umjesto napuštanja uloge hegemonu i pokušaja reduciranja deficita, učinio je baš suprotno: ojačao je hegemoniju rastom deficita! A kako se deficit nekako mora financirati, ključ za drugu poslijeratnu fazu bio je u tome da ostatak svijeta generira tsunami kapitala orijentiran prema New Yorku.

Dva američka deficita harmonično su radila na izvršavanju zadatka. Kad bi američka vlada smanjila poreze ili potrošila ogromne količine novaca na rakete (kako je radio predsjednik Reagan), proračunski deficit bi skočio. Da bi se financirao, morao se privući strani kapital koji je bio više nego sretan da kupuje američke državne obveznice. Ovaj upliv kapitala pomagao je uravnotežiti rastući američki trgovinski deficit. U međuvremenu su oba deficita zajedno privlačila kapital u New York, dopuštajući Wall Streetu da nastavi s kreditiranjem.

Neprestani *hadž* svjetskog kapitala prema globalnoj financijskoj Meki hranio je američke deficite do te mjere da su uskoro počeli nalikovati mitološkom biću, globalnom minotauru, o čijoj je prisutnosti američka ekonomija postala ovisna i čiji se utjecaj brzo proširio po cijelom svijetu.

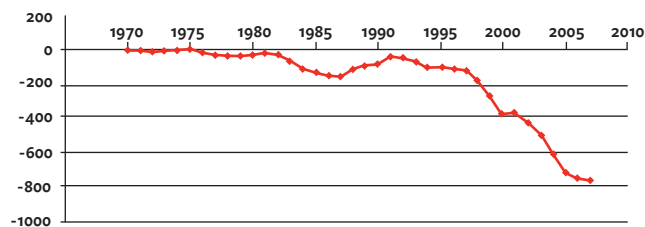
Minotaurova dinamika je sinonimna s globalnim asimetrijama na kojima je njegova arhitektura postavljena. Da bi se održala, morala se produbljivati, ubrzavati, rasti. U tom smislu, njegova nadmoć iziskivala je nekovrsni *permanentni negativni inženjering*: minotaurovi umovi (stratezi poput Henryja Kissingera i Paula Volckera) morali su pokušati vladati uneravnoteživanjem, dominirati bez ovjesa.

Protuteža ovim destabilizirajućim potezima koji su prijetili potkopavanjem međunarodnog poretka bio je minotaurov najintragantniji aspekt: čudan, vrlo neobičan, užasno neposlušan GMRV, ali svejedno – GMRV. Zapravo, radio je na točno suprotan način od kojeg je radio originalni GMRV u sklopu Globalnog plana.

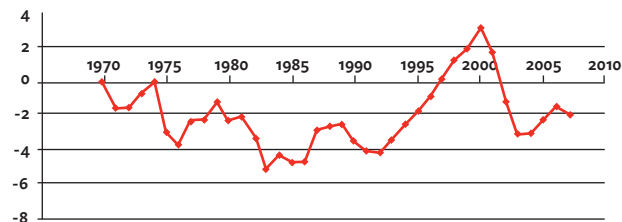
Pod GMRV-om Globalnog plana, SAD je bio zemlja s nagomilanim viškovima koja je s dobrim osjećajem reciklirala dio tih viškova u Zapadnoj Europi i Japanu, stvarajući tako potražnju za svojim izvozom, ali također i za izvozom svojih protežea, primarno Njemačke i Japana. U oštrm kontrastu, globalni minotaur radio je obrnuto: Amerika je apsorbirala višak kapitala drugih naroda i onda ga reciklirala kupujući njihove izvoze.

Zaključak: blještavi trijumf globalnog minotaura

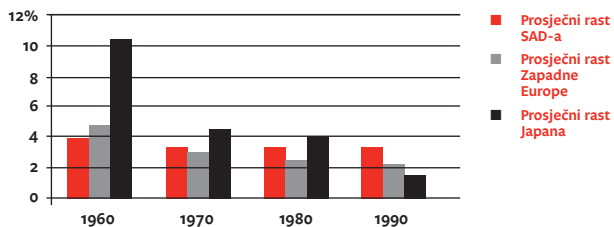
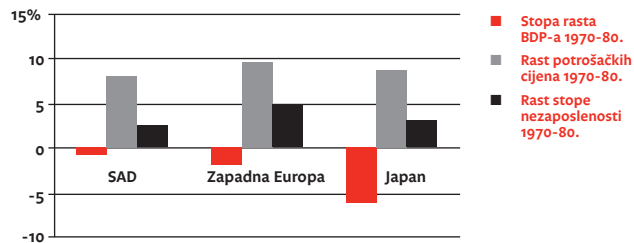
Nakon sloma 1929. svijet je razumio da u vrijeme krize država (FED i Ministarstvo financija) mora nastupiti kao *zajmodavac u krajnjoj nuždi*. U vrijeme globalnog minotaura potrebna je nova izreka – SAD je postao *potrošač prvog reda*. Njegov trgovinski deficit postao je lokomotiva koja je izvukla svjetski *output* i trgovinu iz blata sedamdesetih. Njegov proračunski deficit i bankarski sektor funkcionirali su kao magnet koji je privlačio uplive kapitala nužne da se Wall Street održi plovnom, a američki deficit sitim. Nije čudo da je 2008. prilikom ranjavanja minotaura, svijet još jednom završio u blatu.

Trgovinski deficit SAD-a u milijardama dolara

Proračunski deficit SAD-a kao postotak BDP-a

Učinci globalnog minotaura na relativnu poziciju SAD-a

Dok se njegova nadmoć dominirala, globalni minotaur izvršavao je dužnosti koje su njegovi stvoritelji isplanirali do perfekcije. Grafovi 4.3. i 4.4. nedvojbeno ukazuju na burne promjene koje je globalni minotaur nanio svjetskoj ekonomiji koja nije ništa sumnjala. Od 1975. američki je dvostruki deficit udario standardni tempo rasta, s kratkom iznimkom u Clintonovu drugom mandatu. Što se tiče njegovih efekata na američku relativnu poziciju, željena “dezintegracija globalne ekonomije” koja se pojavila u sedamdesetima i ranim osamdesetima imala je bolne efekte za sve: BDP je pao u cijelom svijetu, ali znatno više u Europi i Japanu nego u SAD-u. To je bio preludij za revizalizaciju američke hegemonije. Jer, dok je američki rast šezdesetih zaostajao za rastom svojih protežeza, u sedamdesetima i osamdesetima ih je uhvatio. A kad su došle devedesete, izbio je na čelo. Globalni minotaur je odradio svoju legendarnu magiju.

S engleskoga preveo Marko Kostanić.